

Bialkó László

A "HOMO SHOPIENS" A BUDDHISTA FILOZÓFIA TÜKRÉBEN¹

Ábrándok bűvöletében című könyvében Gelencsér András sok szempontot figyelembe véve fest pesszimista képet a globális emberi társadalom fenntarthatóságáról, vagy még inkább fenntarthatatlanságáról. Jelen írásomban én leginkább a könyv Homo shopiens című alfejezetére reflektálok.

Gelencsér (2023) az ötletes, Homo shopiens című alfejezetben arról értekezik, hogy a kapitalizmus a 20. század folyamán „tökéletes fogyasztógépet” csinált a fejlett országokban élő emberekből. Elemzésében kifejti: ekkortól figyelhető meg, hogy „a cél a hasznos termékek előállításáról a profitszerzésre” helyeződött át, illetve, hogy „a tárgyak megbecsülése helyébe az újdonság csábítása lépett és a pénz vált a társadalom legfőbb értékmérőjévé.” Gelencsér többek között azt is megállapítja még, hogy „az emberek többségénél a szerzésvágy kielégíthetetlennek bizonyult” és hogy „a fogyasztás vált a modern ember központi tevékenységévé”. A fejezetet azzal a konklúzióval zárja, miszerint „az eddig kétségtelenül roppant sikeresnek tűnő »turbókapitalizmus« veri be az utolsó szöveget a modern civilizáció koporsójába” (Gelencsér, 2023).

Gelencsér ebben a fejezetben igen szemléletes képet fest a 20-21. századi fogyasztói társadalmáról, amelyben a cél a profitszerzés – gyakorlatilag bármi áron. Az általa „turbókapitalizmusnak” nevezett fogyasztói társadalom sikerének oka az egyén felől vizsgálva – értelmezésem szerint – az újdonság csábítása és a kielégíthetetlen szerzésvágy. Ez a „turbókapitalizmus” az ember boldogság utáni olthatatlan vágyát tudja kihasználni, sőt, gerjeszti azt a (hamis) képet, miszerint a javak felhalmozása vezetne el a boldog élethez.

Gelencsér leírása a globális emberi társadalomról pontos. Meglátásom szerint azonban a „turbókapitalizmusnak” van alternatívája, és ha már Gelencsér megjegyezte, hogy a fogyasztás a világ nagyobbik felén uralkodó „vallássá” vált, akkor ezt az alternatívát én is egy vallás háza táján keresem. Ez a vallás a buddhizmus, a „turbókapitalizmus” alternatívája pedig a buddhista filozófián nyugvó buddhista közgazdaságtan.

A buddhista közgazdaságtan létjogosultságát Ernst Friedrich Schumacher közgazdász vetette fel Small Is Beautiful (magyarul: A kicsi szép) című könyvében. Schumacher úgy fogalmazta meg ennek a szemléletnek az alapelvét, mint ami nem a javak megsokszorozásában, hanem végső soron az emberek szenvedésektől való megszabadításában érdekelt (Schumacher, 1973). Schumacher természetesen nem véletlenül erre az alapra helyezte a buddhista közgazdaságtant, ez ugyanis az egész buddhista szemléletmód essenciája. Erről szól a Buddha egyik legismertebb és legfontosabb alaptanítása is, melyet a Négy Nemes Igazságként ismerünk. Ez a tanítás a következőképpen hangzik:

¹ Ez a tanulmány az *Ábrándok bűvöletében - Konferencia Gelencsér András könyvéről* című eseményen megtartott azonos című előadásom átdolgozott leirata.

- i, van szenvedés (*dukkha*);²
- ii, a szenvedésnek van oka;
- iii, a szenvedés megszüntethető;
- iv, a szenvedés megszűnéséhez vezet egy út (Nemes Nyolcas Út).

A Négy Nemes Igazság második tagja a szenvedés okaként a vágyat, más szóval a szomjat (*tanhá*)³ határozza meg. Ebből az következik, hogy ha visszafogjuk vágyainkat, akkor a szenvedéseinktől is megszabadulhatunk. Ez a megszabadulás a *nibbána*, ismertebb, szankszrit nevén a *nirvána*. A megszabadulás eléréséhez azonban a buddhista szemléletben nem az aszkézisig elmenő (ön)sanyargatás vezet. A Buddha tanítása a Középút⁴ tanítása, amelyhez a Nemes Nyolcas Út (*árija-atthangika-magga*)⁵ szolgál részletes útmutatóval. Ennek, de tulajdonképpen a Buddha egész tanításának az egyik lényegi pontja a végletek – így az önsanyargatás és az érzéki élvezetek – elkerülése, a mértékletességre, az egyszerűségre és a mértéktartásra való törekvés. Ez a tanítás pedig nem csak spirituális, de tágabban, közgazdasági szinten is értelmezhető.

A mértéktartás ugyanis a buddhista közgazdaságtannak is meghatározó eleme. Míg a buddhizmusban spirituálisan a teljes megszabadulás, vagyis a *nibbána* (*nirvána*) elérése kívánatos, addig a buddhista közgazdaságtan esetében (a jobb megértés kedvéért) érdemes az „evilági boldogság” (*szukha*)⁶ fogalmával foglalkozni. E szenvedésektől mentes jól-léte úgy tudjuk elérni, hogy nem adjuk át magunkat sem a fogyasztói kapzsiságnak, sem az aszketikus, nélkülöző életmódnak. A buddhista közgazdaságban ez azt jelenti, hogy a nem-fogyasztás is hozzájárul a jól-léthez (Zsolnai, 2022, 6).

Felvetődhet persze a kérdés, hogy ha a nem-fogyasztás jól-léthez vezet, akkor az emberek miért nem élnek így természetesen? A buddhista filozófia szerint erre az a válasz, hogy az emberek alapvetően a nemtudás (*aviddzsá*) állapotában élnek – vagyis nem úgy látják a dolgokat, ahogyan azok valójában vannak. A buddhista filozófia szerint ezért része mindennapjaiknak a szenvedés (*dukkha*) és ezért van bennük túlzó vágyakozás és szomj (*tanhá*) az anyagi javak és az érzékszervi élvezetek iránt. Az ember azonban a buddhista felfogás szerint rendelkezik fejlődésre való hajlammal, és a különböző meditációs gyakorlatok (így például a belátás, vagyis *vipasszaná*, illetve az éber tudatosság, vagyis *szatipatthána*) végzésével kifejlődhet a bölcsesség (*pannyá*), s ezzel megszűnhet a nemtudás (*aviddzsá*). A tudatosságnak és a bölcsességnek ezen a fokán már könnyen belátható, hogy a modern gazdasági felfogással szemben (amely a maximális fogyasztásra ösztönöz), a vágyak – s ezáltal a

² Az írásban felbukkanó buddhizmushoz kötődő páli és szanszkrit szavakat magyaros átírásban használom.

³ A *tanhá* jelenthet még sóvárgást vagy nagyravágyást is.

⁴ A Középút már a Buddha legendás élettörténetében is megjelenik. A Tan kerekét megforgató tanítóbeszéd, a *Dhammacakkappavattana-szutta* így ír a középút felismeréséről: „A *Tathágata* felismerte a mindkét szélet elkerülő középutat, amely látást és tudást ad, elcsituláshoz, felismeréshez, felébredéshez, ellobbanáshoz vezet.” (A Buddha Újja 2011).

⁵ A Nemes Nyolcas Út nyolc tagja: helyes nézet, helyes szándék, helyes beszéd, helyes cselekvés, helyes megélltetés, helyes erőfeszítés, helyes tudatosság, helyes elmélyedés.

⁶ Bár egy buddhista gyakorló esetében valóban a *nirvána* lehet a „végcél”, annak elérése nem érthető meg a *szukha*, vagyis az evilági boldogság, mentális jól-lét nélkül.

fogyasztás –visszafogásával szüntethető meg a szenvedés és érhető el a jól-lét (*szukha*).

Ezt a belátást erősítheti meg az *éntelenség* (*anattá*) tanítása. A maga idejében ez volt a Buddha egyik legforradalmibb és talán a mai napig leginkább vitatott tanítása.⁷ E szerint az ember tévesen azonosítja magát egy állandó *én*-nel, vagyis tévesen teremtünk meg egy olyan képzetet, amely szerint létezik valamiféle „állandó önmagunk”. Annak felismerése (akár a már említett *vipasszaná* vagy *szatipatthána* meditáció által), hogy nem rendelkezünk állandó *én*-nel, lehetőséget teremt arra, hogy ne énközpontúan cselekedjünk a világban. Ha az *éntelenség* tanítását megértjük, akkor más megvilágításba kerülhet a tulajdonlás utáni vágyunk is, hiszen a „tulajdonos” állandósága, végső soron maga a „tulajdonos” mint olyan kérdőjeleződik meg.

A buddhista közgazdaságtannal, illetve magával a buddhista megközelítéssel kapcsolatban még felvetődhet kérdésként az is, hogy vajon megvalósítható-e a gyakorlatban? A buddhista közgazdaságtan azonban nem feltétlenül törekszik egy saját – buddhista alapokon álló – gazdaság kiépítésére (Zsolnai, 2009, 21). Inkább érdemes koncepcióként vagy stratégiaként gondolni rá, amely a mértékletes fogyasztást szem előtt tartva próbálja biztosítani a jól-létet, miközben csökkenti az emberi (és tágabb értelemben a nem-emberi)⁸ szenvedést.

Gelencsér megállapítása a „turbókapitalizmusról” és a Homo shopiens-ről, mint „tökéletes fogyasztógépről”, érvényes. A buddhista felfogás és közgazdaságtan azonban úgy tartja, az ember – meditációs technikákkal és különböző önreflexiós gyakorlatokkal – képes megváltoztatnia saját preferenciarendszerét. Ahhoz pedig, hogy bármilyen szinten is alkalmazzuk a buddhista közgazdaságtant, nem kell sem buddhistának, sem közgazdásznak lennünk. Ez a szemléletmód tulajdonképpen egy olyan alternatív viszonyulást jelent a gazdasághoz, amely segítségével boldogabb, teljesebb életet élhetünk anélkül, hogy Homo shopiens-szé válnánk.

Meglátásom szerint a Gelencsér által vallásként emlegetett „turbókapitalizmus” sikerének oka az ember kielégíthetetlen szerzésvágya. Ahogy ebben az írásban láthattuk, a buddhista filozófia és a buddhista közgazdaságtan is ebben látja szenvedéseink okát. A buddhista alaptanítások mentén azonban a buddhista közgazdaságtan egy kiutat is ajánl a megszabaduláshoz, illetve a jól-léthez. Ez az út látszólag kellemetlenségekkel járhat azok számára, akik az újdonság csábításában keresik a boldogságot, de – mint láthattuk – a belátás (*vipasszaná*) gyakorlásával azonban könnyen kialakulhat a bölcsesség (*panyyá*) és megszűnhet a nemtudás (*aviddszá*), vagyis annak az illúziója, hogy a cél és vég nélküli fogyasztással teljesebbé

⁷ Sokak szerint ez a koncepció az, ami miatt a buddhizmust sokkal inkább tarthatjuk filozófiának, mintsem hagyományos (szűkebb, szubsztancialista) értelemben vett vallásnak. (Farkas 2022, 14). Szemben a korabeli indiai filozófiákkal, amelyek döntő többségében egy végső, állandó, örökkévaló, abszolút és isteni entitás (*átman*) mellett érveltek, a Buddha elvetette ennek lehetőségét és kidolgozta az *anattá*, vagyis *éntelenség* koncepcióját. A buddhista hagyomány értelmezése szerint az *én*-ről szóló elgondolás megalapozatlan, hamis hit, amely nem felel meg a valóságnak, és az „enyém” önző vágyához, sóvárgáshoz, valamint ragaszkodáshoz vezet.

⁸ Fontos fogalom még a buddhista (és más indiai) hagyományban az *ahimszá*, amely a nemártás tanítása. Eszerint a buddhista gyakorlónak nem csak arra kell törekednie, hogy az embereknek ne ártson, hanem ezt tágabban értelmezve arra is, hogy ne vétsen egyetlen élő lénynek ellen sem.

válhat az életünk. Így talán elkerülhetővé válik az is, hogy mi, saját magunk verjük be az utolsó szöveget a modern civilizáció koporsójába.

Irodalom

- A Buddha Ujja. (2011). *Dhamma-cakka-ppavattana Sutta* [online]. URL: <https://a-buddha-ujja.hu/sn-56.11/hu/a-pali-fordito-csoport> [letöltve: 2023. 02. 20.].
- Farkas, A. M. (2022). A buddhizmus neuralgikus pontja – az anátman. *Keréknymok, 14*, 14-48.
- Gelencsér, A. (2023). *Ábrándok búvöletében - A fenntartható fejlődés korlátai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ráhula, V. (2014). *A Buddha tanítása*. A Tan Kapuja, Budapest.
- Schumacher, E. F. (1973). *Small is beautiful*. Blond & Briggs, London.
- Zsolnai, L. (2009). Buddhista közgazdaságtan. *Keréknymok, 5*, 16-24.
- Zsolnai, L. (2022). A buddhista közgazdaságtan horizontja. *Keréknymok, 14*, 3-13.